

EVALUATIE VAN DE LANDBOUWVOORLICHTING

De evaluatie is een belangrijk onderdeel van een systematisch uitgevoerde landbouwvoorlichting. Bij een dergelijke voorlichting kan men, zoals we reeds hebben gezien, een onderscheid maken tussen:

- een analyse van de vraagstukken van de boeren en van de mogelijkheden om deze op te lossen;
- het bepalen van de doeleinden van de voorlichting, dus van de veranderingen in het gedrag of de kennis van de boeren die men wenst te bereiken;
- een programma van de wijze waarop en het tijdstip wanneer men deze doeleinden wenst te bereiken;
- de uitvoering van dit programma, de eigenlijke voorlichting;
- de evaluatie, dat is een kritische analyse van de mate waarin men erin geslaagd is de doeleinden van de voorlichting te bereiken.

In elke voorlichtingsactie komt men deze vijf onderdelen weer tegen, maar niet steeds op dezelfde wijze. Het programma kan b.v. in overleg tussen de voorlichter en vertegenwoordigers van de betrokken boeren schriftelijk zijn vastgelegd. Vaak is dit echter niet op deze wijze gebeurd, maar kan men het voorlichtingsprogramma alleen vinden in het hoofd van de voorlichter. Ook in de wijze waarop evaluatie wordt gedaan komen dergelijke verschillen voor. Elke voorlichter vraagt zich wel eens af wat hij nu eigenlijk bereikt en of hij op een andere wijze misschien ook meer zou kunnen bereiken. Slechts weinig voorlichters hebben echter getracht zo nauwkeurig mogelijk de kosten en de resultaten van een voorlichtingsactie te bepalen en zich tevens afgevraagd of de verhouding hiertussen wel optimaal was.

Als men ziet welke grote successen de Nederlandse landbouwvoorlichting in het verleden behaald heeft, kan men zich afvragen of het wel noodzakelijk is de evaluatie op een meer wetenschappelijke wijze toe te passen dan dit tot nu toe gedaan is. Eigenlijk is de voorlichting wat dit betreft in dezelfde situatie als veel landbouwbedrijven. Internationaal gezien behalen de Nederlandse landbouwbedrijven in het algemeen goede resultaten, maar toch menen veel voorlichters, dat deze resultaten vaak nog verbeterd kunnen worden door een systematische analyse van een bedrijfseconomische boekhouding. Het lijkt waarschijnlijk, dat dit zelfde ook geldt voor veel voorlichters: zij kunnen hun productiviteit verhogen door enige tijd te investeren in (niet: te gebruiken voor) een kritische analyse van hun eigen werk. Even goed als een boer hiervoor moet beschikken over een goede boekhouding, kan een voorlichter een dergelijke analyse alleen maken op grond van zo nauwkeurig mogelijke gegevens over de met de voorlichting bereikte resultaten en de kosten hiervan.

De voorbereiding van de evaluatie

Voor men met evaluatie kan beginnen zal men eerst precies moeten weten welke voorlichtingsactie men wil evalueren, wat het doel van deze actie is en welke doeleinden men met de evaluatie tracht te bereiken. Het is niet voldoende, dat men weet dat het doel van de voorlichting is de boeren te helpen zichzelf te helpen. Men moet concreet weten welke veranderingen in het gedrag van de boeren men tracht te bereiken, en op welk deel van de boeren men zijn actie precies richt. Als men b.v. het effect van een krantenartikel wil bepalen, moet men weten of het de bedoeling was dat de boeren de daarin beschreven nieuwe landbouwmethode gaan toepassen of dat men alleen hun belangstelling hiervoor trachtte te wekken, en of men dit tracht te doen bij alle abonné's, of alleen bij diegenen die een bepaald bedrijfstype hebben.

Het bovenstaande betekent ook, dat een opsomming van de activiteiten van de voorlichtingsdienst (van het aantal artikelen, lezingen e.d.) geen evaluatie is, want dat zegt niet of men het doel van de voorlichting bereikt heeft. Dit doel is immers niet om de voorlichters bezig te houden — die hebben het druk genoeg — maar om het gedrag van de boeren te veranderen. Volgens de Amerikaanse ervaringen is één van de belangrijkste resultaten van evaluatie, dat de voorlichter gedwongen wordt zich nauwkeurig te realiseren welke veranderingen in het gedrag van welke boeren hij wenst te bereiken. Voordat men met evaluatie kan beginnen moet men dus de doeleinden van de voorlichting kennen. Dit betekent uiteraard niet, dat men geen aandacht moet geven aan de mogelijkheid dat de voorlichting ook onbedoelde resultaten heeft gehad. Men kan b.v. een commissie vormen om te helpen een voorlichtingsprogramma op te stellen, maar belangrijker dan hun invloed op het voorlichtingsprogramma zelf is misschien het feit, dat men hierbij een gelegenheid heeft geschapen waar de leiders van verschillende bevolkingsgroepen elkaar kunnen ontmoeten. Als men het idee heeft dat een dergelijk onbedoeld effect misschien belangrijk kan zijn, verdient het dus aanbeveling hiernaar een onderzoek in te stellen.

Men kan de evaluatie voor verschillende doeleinden gebruiken, allereerst voor het verbeteren van de voorlichting, en ten tweede om de minister van Financiën te overtuigen, dat het geld dat de overheid aan de landbouwvoorlichting besteedt, goed besteed is. Hier richten we ons in hoofdzaak op de eerste doelstelling. Bij de tweede doelstelling zal men willen trachten de totale resultaten te bepalen van de gehele voorlichting, of van een bepaald veelomvattend voorlichtingsprogramma. In de regel is het dan buitengewoon moeilijk om aan te geven waaraan deze resultaten precies toegeschreven kunnen worden, zodat het ook niet mogelijk is aan te geven of b.v. het inkomen van de boeren in de streekverbetering nog meer zou zijn gestegen als men minder geld aan premies had besteed en meer aan groepsmethoden. Voor de verbetering van een voorlichtingsactie is het in de regel van meer belang om aandacht te besteden aan het resultaat van de afzonderlijke methoden die men daarbij heeft toegepast, en aan de vraag of men deze methoden op de juiste wijze heeft gecombineerd. Als men b.v. in een streekverbeteringsblad een artikel heeft geschreven om de belangstelling van de boeren te wekken voor de melkcontrole, dan heeft het uiteraard weinig zin om te trachten te meten of door dit artikel het inkomen van de boeren is vergroot.

Een eventuele invloed van zo'n persartikel op dit inkomen zal waarschijnlijk kleiner zijn dan de meetfouten die men maakt. Bovendien is het moeilijk om alle mogelijke andere invloeden op dit inkomen uit te schakelen. Het heeft echter wel zin om na te gaan of hierdoor inderdaad de belangstelling voor melkcontrole gewekt is. Ook is het zinvol om na te gaan of dit artikel gevolgd is door andere acties, die van deze gewekte belangstelling gebruikmaken.

De leiders van de landbouwvoorlichting zijn soms geneigd de bedrijfsvoorlichters te beoordelen op grond van een evaluatie, die zij zelf van hun werk hebben gemaakt. Dit is ongewenst, daar de assistenten dan natuurlijk geneigd zijn een geflatteerd beeld te geven van hun resultaten. Het is duidelijk dat een dergelijke evaluatie dan geen waarde meer heeft voor een verbetering van de voorlichting.

In de regel zal men niet over de tijd en de middelen beschikken om alles wat er aan voorlichting gegeven is te evalueren. Men zal moeten selecteren, wil men niet te veel hooi op zijn vork nemen en daardoor te geringe resultaten bereiken. Uiteraard zal men moeten trachten, die onderdelen te selecteren waarin een beter inzicht van het meeste belang is voor de verbetering van toekomstige voorlichtingsacties.

De uitvoering

Evaluatie is niet alleen de eindfase van een voorlichtingsactie, maar het kan ook gedaan worden na elke fase van deze actie. Als men zich dus op grond van een analyse van de vraagstukken van de boeren bepaalde doeleinden heeft gesteld voor zijn voorlichting, kan men zich afvragen of deze doeleinden juist gekozen zijn. Daar het resultaat van de voorlichting in grote mate bepaald wordt door de keuze van doeleinden, is de evaluatie van deze fase zeer belangrijk ook al kan de wetenschap hierbij maar zeer beperkte diensten bewijzen.

Zo is het ook van veel belang zich af te vragen of men bij de opstelling van het voorlichtingsprogramma de combinatie voorlichtingsmiddelen heeft gekozen, waarmee men mag verwachten de gestelde doeleinden met zo min mogelijk moeite te kunnen bereiken. Hiervoor zal men dus het programma moeten analyseren in verband met de specifieke voor- en nadelen van elk voorlichtingsmiddel, die in de voorgaande hoofdstukken zijn beschreven. Stel b.v. dat de actie gericht is op een verandering in de bedrijfsvoering van de boeren, waarvan men weet dat er bij hen bepaalde weerstanden tegen bestaan. Als nu uit het voorlichtingsprogramma blijkt, dat men deze weerstanden wenst te overwinnen met artikelen in de landbouwpers, lezingen en talrijke gerichte bedrijfsbezoeken, dan kan men er vrij zeker van zijn, dat dit niet de meest efficiënte wijze van voorlichting is. Het is immers wel gebleken, dat men weerstanden tegen verandering gewoonlijk beter kan overwinnen met groepsdiscussies dan met lezingen of individuele voorlichting. Helaas zal ook de beoordeling van de keuze van de verschillende voorlichtingsmiddelen nog voor een vrij groot deel of feeling moeten berusten.

Bij de uitvoering van de voorlichting kan men de wijze, waarop de verschillende middelen zijn toegepast vergelijken met algemeen aanvaarde normen over een goed gebruik hiervan onder de betrokken omstandigheden. Uit de voorgaande hoofdstukken kan men verschillende van dergelijke normen

afleiden. Van een artikel in een landbouwblad kan men b.v. met de normen van Flesch nagaan of het begrijpelijk is voor het publiek dat men trachtte te bereiken. Uiteraard valt en staat de waarde van deze wijze van evalueren met de juistheid van de gebruikte normen.

De hier besproken wijzen van evaluatie komen enigszins overeen met de analyse van een landbouwbedrijf op grond van de vraag of de veebezetting en de oppervlakte grasland goed op elkaar afgestemd zijn, of de koeien volgens de voedernormen worden gevoerd, of de juiste bemesting wordt toegepast e.d. Een dergelijke analyse kan zeker een belangrijk hulpmiddel zijn om de zwakke punten in de bedrijfsvoering te vinden, want het dwingt de boer systematisch na te denken over elke beslissing die hij neemt. Voor een goede bedrijfsanalyse is het echter ook gewenst de vraag te stellen of het bedrijfsresultaat gezien de beschikbare hulpbronnen optimaal geacht mag worden. Zo is het ook bij de evaluatie wenselijk te analyseren wat het uiteindelijk resultaat van de voorlichting is geweest. Aan de methoden voor een dergelijke analyse zullen we hierna onze aandacht geven.

In het algemeen moet men hiervoor trachten drie vragen te beantwoorden:

- Wat is er aan voorlichting gegeven?
- Wat is het effect van deze voorlichting geweest?
- Welke lessen kan men hieruit voor de toekomst trekken?

Wat is er aan voorlichting gegeven ?

Deze vraag zal men vrij gedetailleerd moeten kunnen beantwoorden. Men wil immers weten of het in de toekomst misschien gewenst is minder lezingen en meer praatavonden te houden, de nadruk te leggen op andere argumenten, of te werken met minder mensen, die meer hulpmiddelen beschikbaar hebben enz. Nu leert de ervaring, dat de meeste mensen de details van hun werk weer vergeten, zodat het gewenst is dat de voorlichters regelmatig enkele korte aantekeningen maken over het aantal lezingen, vergaderingen, persoonlijke bezoeken, over de onderwerpen die hier behandeld zijn en de argumenten die daarbij gebruikt zijn, over het aantal afgelegde kilometers enz. Dit kan men waarschijnlijk het eenvoudigste doen door te werken met een tabellarisch kasboek en gestandaardiseerde afkortingen. Deze notities moeten zo eenvoudig mogelijk gehouden worden, want de evaluatie is een methode om de voorlichting te verbeteren en geen doel in zichzelf. Anderzijds wordt het geheel ook zinloos als men te weinig noteert of als men sommige activiteiten vergeet te noteren, doordat men de aantekeningen in drukke tijden niet regelmatig bijhoudt. De ervaring van boeren die aan tijdschrijven doen leert, dat het niet onmogelijk is om dergelijke aantekeningen bij te houden.

Het effect van de voorlichting

Men hoopt natuurlijk, dat de voorlichting of een bepaalde voorlichtingsactie een effect zal hebben, een effect dat als een verandering in de bestaande toestand waarneembaar zal zijn.

Om de grootte van de veranderingen te leren kennen zal men uiteraard zowel de begin- als de eindtoestand moeten waarnemen. Niet zelden zal men de begintoestand hebben waargenomen voor de analyse, die nodig was om een goed voorlichtingsprogramma op te stellen. De eindtoestand zal men moeten kennen om het volgende voorlichtingsprogramma te kunnen opstellen. In dit geval vragen deze waarnemingen dus helemaal geen extra werk.

Vaak zullen de gegevens van de analyse echter niet voldoende gedetailleerd zijn voor een evaluatie. Dan is het dus gewenst om al direct bij de opzet van het voorlichtingsprogramma ook een plan te maken voor de evaluatie, want na enkele jaren wordt het buitengewoon moeilijk om de begintoestand op een betrouwbare wijze te bepalen. De grootste moeilijkheden bij de evaluatie ontstaan, doordat de veranderingen in de bedrijfsvoering nooit alleen het gevolg zijn van de activiteiten van de voorlichtingsdienst, maar ook van de handel, de pers, veranderingen in de prijsverhoudingen of in de weersomstandigheden enz. Soms kan men de invloed hiervan enigszins uitschakelen door niet te letten op het uiteindelijke doel dat men zich gesteld heeft, maar op de wegen waarlangs men dit doel kan bereiken. Het doel kan b.v. zijn de bedrijfsresultaten van de boeren te verbeteren door de melkproductie per koe te verhogen door meer aandacht te besteden aan de melkcontrole en de fokkerij. Het is duidelijk dat men een dergelijk project, dat enkele jaren moet lopen, moeilijk kan afmeten naar de invloed op de bedrijfsresultaten. In de loop van deze jaren hebben immers veel meer factoren het bedrijfsresultaat beïnvloed dan alleen de produktiviteit van het melkvee. Ook als men de melkproductie per koe als maatstaf neemt voor het effect van deze voorlichtingsactie, moet men rekening houden met de mogelijke invloed van weersomstandigheden en veranderingen in de prijsverhouding tussen krachtvoer en melk. Het minste last van storende invloeden zal men waarschijnlijk hebben als men als maatstaf neemt het percentage leden van melkcontrole- en fokverenigingen en de belangstelling voor het gebruik van de beste KI-stieren. Ook dan zal men zich natuurlijk nog moeten afvragen in welke mate andere personen en instanties hierop invloed hebben uitgeoefend. Bovendien bestaat de mogelijkheid, dat de boeren wel lid zijn geworden van een melkcontrole-vereniging, maar de gegevens hiervan niet gebruiken voor de selectie van hun rundvee, zodat dit geen gunstige invloed van de voorlichting zo goed mogelijk te scheiden van de andere invloeden op de bedrijfsvoering, zodat men hieraan moeilijk teveel aandacht kan schenken.

Vragen stellen

Een belangrijk deel van de gegevens die voor de evaluatie nodig zijn, zal men moeten verkrijgen door de boeren zelf er om te vragen. De ervaring leert echter, dat men door de wijze waarop men de vragen stelt, een belangrijke invloed kan uitoefenen op de beantwoording. Daarom is het noodzakelijk om steeds een proefenquête te houden vóór men een vragenlijst voor een onderzoek gaat gebruiken. Hierbij kan men dan controleren of de vragen goed worden begrepen, nauwkeurig genoeg zijn geformuleerd en in een logische volgorde staan. Vooral als de boeren het antwoord op een bepaalde vraag eigenlijk niet weten, is het heel gemakkelijk de vraag zo te formuleren dat hun antwoorden onbetrouwbaar zijn. De fout die het meest

gemaakt wordt bij het houden van een enquête, is, dat men de geënquêteerde onbewust een bepaald antwoord suggereert.

In het algemeen zijn de mensen geneigd om het antwoord te geven, waarvan zij menen dat de enquêteur het graag horen wil. Vraagt men dus b.v. 'Luistert u ook regelmatig naar het landbouwpraatje?', dan zullen waarschijnlijk meer mensen met 'ja' antwoorden dan wanneer men het woordje 'ook' weglaat uit deze vraag. Dit betekent, dat het gewenst is bij een onderzoek de vraag steeds op dezelfde wijze te formuleren. In dit verband kan het ook wel eens een nadeel zijn, dat de meeste boeren weten hoe een assistent over moderne landbouwmethoden denkt. Zo is het bij het Productie Niveau Onderzoek een keer voorgekomen, dat een assistent vroeg met hoeveel stikstof op een bepaald perceel grasland was gemest. Daar de boer niet thuis was antwoordde de zoon eerlijk, dat er niets op was gekomen. Toen de boer even later thuis kwam, was die hierover boos op zijn zoon, want dit had hij nooit mogen erkennen. Als een assistent dergelijke gegevens op een betrouwbare wijze wil verzamelen, is het dus gewenst dat hij niet tegelijkertijd voorlichting gaat geven, m.a.w. dat hij in een geval als het bovenstaande niet meedeelt, dat het hem onverstandig lijkt om helemaal geen stikstof te geven aan het grasland.

Het is van groot belang, dat men de vragen zo concreet mogelijk stelt. Vraagt men b.v.: 'Luistert u regelmatig naar het landbouwpraatje voor de radio?' dan kan men met de antwoorden minder doen dan met de antwoorden op de vraag: 'Hoe vaak heeft u de laatste week om half één naar het landbouwpraatje geluisterd?' Men weet immers niet wat de boeren met hun antwoord op de eerste vraag bedoelen met regelmatig, en wat met landbouwpraatje.

Als men achter de werkelijke mening van de boeren over een bepaald onderwerp wil komen, is het vaak gewenst hier vrij diep over door te vragen. Vraagt men b.v.: 'Hoe is die lezing van vorige week woensdag bevallen?' dan zal men vaak een weinig zeggend antwoord krijgen als: 'Wel aardig'. Dan kan men verder vragen: 'Hoe heeft u gehoord of gelezen, dat deze lezing gehouden zou worden? Vond u dit het meest geschikte tijdstip? Was de ventilatie van de zaal voldoende? Was dit onderwerp voor u bedrijf van direct belang? Gebruikte de spreker te veel vreemde woorden? Was de spreker goed met de praktijk op de hoogte? Bent u door deze lezing nog op nieuwe gedachten gekomen? Bent u hierdoor ook van plan iets in uw bedrijf te veranderen?', enz. Vaak zal men van de antwoorden op al dergelijke antwoorden wel kunnen leren, hoe men een betere lezing kan houden.

Men kan de mensen schriftelijke vragenlijsten toezenden of hen persoonlijk ondervragen. De eerste methode is verreweg het goedkoopste, maar is toch in het algemeen ongewenst, omdat de meeste boeren deze vragenlijst oningevuld weggooien. De boeren die de vragenlijst wel inzenden, zijn in de regel betrekkelijk goed ontwikkeld en hebben bijzonder veel belangstelling voor het betreffende onderwerp. Van hen kan men dus nooit te weten komen hoe de gemiddelde boer over dit onderwerp denkt. Wel is gebleken, dat men een eenvoudige schriftelijke enquête met succes kan houden onder landbouworganisaties, als er belangstelling is voor 't betrokken onderwerp.

In verband met de kosten van een mondelinge enquête, zal men vrijwel steeds een met de steekproefmethode aangewezen aantal boeren moeten

vragen, welk aantal dus een gedeelte is van het totale aantal. Hiervoor kan men uitgaan van een lijst van alle boeren in het betrokken gebied en daarvan b.v. elke 10e of elke 100e bezoeken. De resultaten hiervan zijn vrijwel gelijk aan de resultaten die men krijgt als men alle boeren ondervraagt, mits de steekproef groot genoeg is geweest. Hoe groot men de steekproef moet nemen hangt uiteraard af van het aantal onderverdelingen dat men wenst te maken. Als men wil weten welke bemesting gemiddeld in een consulentenschap wordt gegeven, kan men met een veel kleinere steekproef volstaan dan wanneer men dit gegeven wenst te splitsen naar rayons en bedrijfsgrootteklassen.

Het houden van een dergelijke enquête heeft voor de voorlichters het voordeel, dat zij op deze wijze ook eens met de minder vooruitstrevende boeren in aanraking komen. Bij onderzoekingen van de afdeling Sociologie van de Landbouwhogeschool bleek, dat een deel van deze boeren contact met de voorlichtingsdienst wel op prijs stelt, maar er eigenlijk niet om durft te vragen en vaak ook niet weet wat zou moeten worden gevraagd. Vooral voor de voorlichters die in opleiding zijn kan het van belang zijn, dat zij ook deze minder vooruitstrevende boeren leren kennen.

Systematisch waarnemen

In zijn dagelijks werk doet elke voorlichter al een groot aantal waarnemingen, die voor de evaluatie van belang zijn. Door deze waarnemingen wat meer te systematiseren en op te schrijven kan zonder veel moeite een belangrijk stuk evaluatie gedaan worden.

Elke bedrijfsvoorlichter weet b.v. wel ongeveer met welke boeren hij veel contact heeft, met welke zelden, en met welke nooit. Als hij nu beschikt over een lijst van alle boeren in zijn gebied, kan hij zich afvragen of er ook bepaalde groepen van boeren zijn waar hij bijzonder weinig contact mee heeft, b.v. de boeren aan de grens van zijn rayon, de kleine boeren, de leden van een bepaald kerkgenootschap enz. Als dit het geval blijkt te zijn, kan hij zich afvragen of het gewenst is om te proberen hier verandering in te brengen en zo ja, op welke wijze dit dan wel mogelijk is. In verschillende consulentenschappen hebben de bedrijfsvoorlichters hiervoor uit de gegevens van de P.B.N.'s een kaartstelsel gemaakt van alle boeren in hun rayon, waarop ook de voornaamste bedrijfsgegevens staan. Hierop kunnen zij dan ook de gegevens van het grondonderzoek noteren, de onderwerpen die in een persoonlijk gesprek ter sprake zijn gekomen, enz.

Als men iets wil weten over het effect van een bepaald krantenartikel, een vlugschrift of een grote demonstratie, dan kunnen alle personeelsleden van een consulentenschap hier enkele vragen over stellen aan de boeren waarmee zij toch in contact komen. Bij deze methode van onderzoek ondervraagt men natuurlijk geen zuiver steekproefsgewijze gekozen groep boeren, maar een groep van vooruitstrevende boeren, wan dat zijn de mensen, die regelmatig contact hebben met de R.L.V.D. Toch kan de eerste indruk, die men op deze wijze krijgt, wel nuttig zijn.

Een boer werkt voor een groot deel in de open lucht, zodat men vaak met weinig moeite met het oog kan waarnemen of hij de adviezen toepast en dit kan noteren. We denken b.v. aan het hooiruiteren, het zaaïen van rogge op de juiste diepte, en het aantal bietenplanten per hectare.

Zo mogelijk moet de voorlichter geen werk doen, dat anderen al vóór hem gedaan hebben. Nu stellen de plaatselijke bureauhouders bij de landbouw-inventarisatie tweemaal per jaar een groot aantal vragen aan alle grondgebruikers. Het is dus zeker gewenst van deze gegevens zoveel mogelijk gebruik te maken; temeer daar zij in uitgewerkte vorm per gemeente en per landbouwgebied te krijgen zijn bij het Centraal Bureau voor de Statistiek. Als men enige aanvullende gegevens nodig heeft, kan het gewenst zijn te vragen of men deze tijdens de zittingen van de РВН's mag opnemen. Dan komen de boeren n.l. naar de voorlichter toe, en dat is goedkoper dan wanneer de voorlichter naar de boeren moet gaan.

De omzetcijfers van coöperaties en handelaren, de aanvoercijfers van de zuivelfabrieken enz. kunnen ook vaak een belangrijke bron van inlichtingen zijn.

De analyse van de gegevens

De analyse van de gegevens die men voor een evaluatie verzameld heeft, vraagt niet zelden meer tijd dan het verzamelen hiervan. Stel b.v. dat men een voorlichtingsactie wil evalueren, waarmee men getracht heeft zoveel mogelijk boeren uit een bepaald rayon er toe te brengen een bepaalde demonstratie te bezoeken. Het is dan van belang om niet alleen te weten welk deel van de boeren deze demonstratie bezocht heeft, maar ook of er verschillen zijn tussen de bezoekers en de niet-bezoekers in bedrijfstype, bedrijfsgrootte, genoten onderwijs e.d., in welke mate en langs welke weg de verschillende groepen iets over het houden van deze demonstratie gehoord hebben, en welke redenen zij opgeven om deze al dan niet te bezoeken. Alleen hierdoor wordt het immers mogelijk te zeggen, waarom men er niet in geslaagd is alle boeren naar de demonstratie te krijgen. Zonder dit *waarom* te weten kan men moeilijk zeggen wat men een volgende keer anders zou kunnen doen, teneinde een beter resultaat te bereiken of teneinde hetzelfde resultaat op een gemakkelijker wijze te bereiken. Evaluatie is immers vooral van belang, als het niet alleen beschrijving is van hetgeen in het verleden heeft plaatsgehad, maar ook ons inzicht in de wetmatigheden van de voorlichting vergroot. Een dergelijk theoretisch inzicht stelt ons in staat te voorspellen welke resultaten we in de toekomst mogen verwachten van verschillende voorlichtingsactiviteiten, zodat het mogelijk wordt een goede keuze te maken uit de talloze mogelijkheden.

In veel gevallen zal men dus bij de analyse van gegevens van een evaluatie tabellen moeten maken. De eenvoudigste methode is om de verzamelde gegevens te turven, maar een nadeel hiervan is dat men zo gemakkelijk een fout maakt en deze fout heel moeilijk kan vinden. Een andere mogelijkheid is, dat men voor elke geënquêteerde een telkaart maakt, waarin langs de rand gaatjes geknipt worden. Men kan dan de buitenrand van een gaatje doorknippen, als een bepaalde vraag bevestigend beantwoord is. Hierdoor wordt het heel eenvoudig om met een breinaald deze kaarten te scheiden van de kaarten der geënquêteerden die de betreffende vraag ontkennend beantwoord hebben.

Tenslotte is het nog mogelijk de gegevens op ponskaarten mechanisch te laten verwerken met Hollerithmachines, b.v. TNO. Voor grotere aantallen

geënquêteerden vraagt deze methode aanzienlijk minder werk dan de beide vorige methoden. Bovendien kunnen deze machines op eenvoudige wijze nagaan welke samenhang er bestaat tussen verschillende factoren, correlatie-coëfficiënten berekenen e.d. De huurprijs is echter zeer hoog.

Het is algemeen bekend, dat bij proefvelden vaak opbrengstverschillen gevonden worden die alleen door toeval veroorzaakt zijn. Ditzelfde verschijnsel komt men natuurlijk ook bij evaluatie weer tegen. Voordat men vèr-gaande conclusies uit een tabel trekt, dient men zich daarom steeds af te vragen of de gevonden samenhang wel statistisch significant is. De methoden die men hierbij kan toepassen zijn beschreven in talrijke leerboeken over statistiek. Als men niet bereid is statistische toetsen toe te passen, verdient het aanbeveling alleen betekenis toe te kennen aan aanmerkelijke verschillen, die men vindt in tabellen met een groot aantal waarnemingen. Het is vooral verantwoord tijd en moeite te besteden aan evaluatie als de resultaten hiervan niet alleen gebruikt worden door de voorlichter wiens voorlichtingsactie onderzocht is, maar ook door andere voorlichters. Dit kan alleen, als men hen de gelegenheid geeft kennis te nemen van het verslag van deze evaluatie. Soms bestaan hiertegen enige weerstanden, daar dit uiteraard betekent dat anderen kunnen kennismaken van het feit, dat men zijn voorlichting niet op volmaakte wijze heeft gegeven. De ervaring leert echter, dat het in de regel de beste voorlichters zijn, die bereid zijn te erkennen dat zij nog iets in hun werk kunnen verbeteren. Zij zijn zich bewust van het feit, dat men van niemand hier op aarde mag verlangen dat hij volmaakt werk levert, maar alleen dat hij tracht zijn werk te verbeteren. Dit betekent, dat men het doel van de evaluatie niet bereikt heeft als hierover een verslag is geschreven, maar pas als de resultaten gebruikt zijn voor verbetering van de voorlichtingsmethoden.

Wie moet de evaluatie uitvoeren ?

De evaluatie kan worden uitgevoerd door de voorlichters zelf, en door onderzoekers buiten de voorlichtingsdienst. Voorlopig zijn er slechts weinig onderzoekers beschikbaar voor dit werk, zodat zij slechts een zeer klein deel van alle activiteiten van de voorlichtingsdienst kunnen evalueren. Bovendien kan de ervaring die een voorlichter opdoet bij het evalueren van zijn eigen werk, voor hem van veel meer betekenis zijn dan het lezen van een verslag van het onderzoek dat een buitenstaander over zijn werk heeft gedaan. Wel is het natuurlijk van belang, dat men hierdoor de bedrijfsvoorlichters niet te veel van de eigenlijke voorlichting afhoudt. Het lijkt daarom wenselijk, dat een zo groot mogelijk deel van het werk gedaan wordt door de stafleden van het consulentenschap. Op deze wijze kan men bij elk consulentenschap één persoon krijgen, die goed met de evaluatie op de hoogte is.

Evaluatie door een onderzoeker heeft anderszijds ook voordelen, doordat hij meer gecompliceerde onderzoekstechnieken kan toepassen, en de resultaten hopenlijk beter kan gebruiken voor het opbouwen van een theorie van de voorlichting. Bovendien zal men er beter in slagen om buitenstaanders te overtuigen van het nut van de voorlichting of om het zelfvertrouwen van de voorlichters te vergroten, als de evaluatie gebeurt door een onderzoeker die buiten de voorlichting staat, dan wanneer dit gebeurt door de

voorlichter zelf. Het is immers voor ieder mens moeilijk om zijn eigen werk volkomen objectief te beoordelen. Als men verschillende voorlichtingsmethoden heeft toegepast, is het gewoonlijk nog wel mogelijk om zich een objectief oordeel te vormen over het verschil in effect van deze methoden. Een goede voorlichter moet natuurlijk enthousiast zijn voor zijn werk, en juist daarom is zijn oordeel over dit werk als geheel in de regel enigszins subjectief. Bovendien zal een onderzoeker die bepaalde voorlichtingsactiviteiten van een afstand waarneemt, hierover vragen kunnen stellen, die nooit zijn opgekomen bij de mensen die middenin dit werk staan. Er is dus plaats voor evaluatie zowel door de voorlichter als door de onderzoeker. Bovendien is het uiteraard gewenst, dat de onderzoeker bij zijn evaluatie gebruik maakt van de adviezen van de voorlichter en de voorlichter bij de zijne zo nodig ook van adviezen van een onderzoeker.

Enkele voorbeelden

Daar met deze evaluatie in Nederland betrekkelijk weinig ervaring is opgedaan, lijkt het gewenst om tamelijk uitvoerig enkele voorbeelden te behandelen. In de eerste plaats willen wij een voorbeeld geven van wat een consultant op dit gebied heeft gedaan¹⁴. De tuinbouwconsulent Ir. van Gils hield in twee achtereenvolgende jaren in verschillende plaatsen in zijn ambtsgebied voorlichtingsbijeenkomsten over ziektebestrijding in de fruitteelt. Hij ging systematisch na waarom in het ene jaar en in de ene plaats meer fruittelers deze bijeenkomsten bezochten dan in de andere. Gemiddeld was de opkomst in het tweede jaar slechts 70% van die in het eerste jaar. Grotendeels zal dit een gevolg zijn geweest van het slechte weer in de strenge winter 1955/'56. Bovendien viel de actie het tweede jaar laat in het vergaderseizoen, zodat de vergadermoeheid ook een rol kan hebben gespeeld. In het eerste jaar bleek de opkomst bij de enige middagbijeenkomst buitengewoon goed te zijn. Daarom werden in het volgend jaar op vier plaatsen middagbijeenkomsten gehouden en ook thans bleek de opkomst weer relatief goed te zijn. Het is echter mogelijk dat dit andere jaren anders zal zijn, want in dit jaar was het door de strenge vorst niet mogelijk 's middags te snoeien. Op twee plaatsen bleek de opkomst bepaald slecht te zijn. In één plaats werd dit veroorzaakt doordat de bijeenkomst bij buitengewoon koud weer werd gehouden in een zaal, die er voor bekend staat, dat hij slecht verwarmd wordt. In de andere plaats had men bij de voorbereiding geen contact opgenomen met de Koninklijke Mij. voor Tuinbouw en Plantkunde, die op dezelfde avond een belangrijke vergadering hield.

Uit de opgedane ervaringen werden de volgende conclusies getrokken:

De bijeenkomsten moeten vroeger in het winterseizoen vallen en bij voorkeur 's middags worden belegd, vooral in plaatsen waar de mensen van ver moeten komen of de verbindingen slecht zijn. Bij de organisatie mag contact met geen enkele vereniging worden vergeten. Ook de zalen moeten met zorg worden gekozen.

Men ziet hoe een voorlichter, door de waarnemingen die hij 'vanzelf' doet, systematisch te verwerken, de voorlichting kan verbeteren.

Het tweede voorbeeld is ontleend aan de bekende Amerikaanse sociaal-psycholoog Kurt Lewin, die nauwkeurige proeven nam om het effect van ver-

schillende voorlichtingsmethoden te vergelijken¹⁵. Zo vergeleek hij b.v., in een kraamcentrum, op het gebied van de babyvoeding de resultaten van individuele voorlichting met die van groeps gesprekken. Bij zulke groeps gesprekken werd een tiental moeders samengebracht om de beste wijze om de babies te voeden te bespreken. Aan dit gesprek nam ook een deskundige deel, en aan het slot werd gevraagd wie van plan was de voorstellen van deze deskundige op te volgen. Aan de hele groep werd evenveel tijd besteed als aan elk individu afzonderlijk bij de individuele voorlichting. Toch bleek vier weken later, dat 90% van de leden van de groep het advies hun babies levertraan te geven opvolgden, tegen slechts 55% van de moeders die individuele voorlichting hadden ontvangen.

Hieruit kan men zien hoe men door systematisch verschillende voorlichtingsmethoden te vergelijken, meer te weten kan komen over het effect van deze methoden. Op grond van de wetenschappelijke verklaring die in de oorspronkelijke publikatie wordt gegeven, lijkt het ons niet onwaarschijnlijk dat de Nederlandse boeren op deze voorlichtingsmethoden op overeenkomstige wijze zullen reageren als de Amerikaanse moeders.

Ook het laatste voorbeeld stamt uit Amerika¹⁶. Hier verzocht in 1941 het Ministerie van Landbouw organen uit verschillende staten plannen te ontwerpen voor de uitbreiding van de melkproductie in verband met de sterk toegenomen vraag naar melk. Tevens bood dit ministerie in één staat aan, te laten onderzoeken welke weerstanden er bij de boeren bestonden tegen een uitbreiding van de melkproductie. De leden van bedoeld orgaan in deze staat wisten uit de statistiek, dat de veestapel op dat moment groter was dan ooit tevoren, en dat de stallen op hun eigen bedrijven en de bedrijven van hun kennissen overvol waren. Zij meenden dus, dat een uitbreiding van de veestapel niet mogelijk zou zijn zonder uitbreiding van de stalruimte. Bovendien hadden zij op hun bedrijf gebrek aan arbeidskrachten. Hun voorstel was dus, meer arbeidskrachten vrij te maken voor de landbouw en materiaal beschikbaar te stellen voor melkmachines en andere landbouwwerktuigen. Tenslotte wisten zij, dat de prijsverhoudingen zodanig waren dat het voordelig was veel krachtvoer te voeren, en zij meenden dan ook dat iedereen dit deed. De onderzoekers daarentegen gingen praten met een steekproefsgewijze gekozen groep van gewone boeren, en het bleek hun, dat op de meeste bedrijven voldoende stalruimte, arbeidskrachten en werktuigen beschikbaar waren voor een uitbreiding van de veestapel. De boeren waren ook algemeen zeer tevreden over de melkprijs van dat moment, maar waren bang dat de melkprijs binnenkort weer zou zakken, daar de meesten van hen niet wisten dat de regering al garantieprijzen had vastgesteld voor de komende twee jaar. Bovendien voerden zij nog ongeveer dezelfde hoeveelheid krachtvoer als vroeger, toen de prijsverhoudingen veel ongunstiger waren.

De leden van de plaatselijke besturen van de landbouwworkorganisaties waren veel beter ingelicht en stonden in hun opvattingen tussen de gewestelijke bestuursleden en de gewone boeren in.

Op grond van de resultaten van dit onderzoek werd het programma voor de uitbreiding van de melkproductie ingrijpend gewijzigd. Het werd er nu op gericht om de boeren duidelijk te maken:

- waarom de vraag naar melk zo plotseling was toegenomen;
- waarom deze grotere vraag voorlopig wel zou blijven bestaan;
- welke prijsgaranties er waren voor de melk;

— het belang van de mogelijkheid om de melkproduktie te verhogen door meer krachtvoer te gebruiken.

Bij deze actie zou dit met boeren persoonlijk besproken worden, door de mensen die tot die tijd de bodembeschermingsmaatregelen met de boeren besproken hadden. De wijze waarop zij dit deden, werd weer bestudeerd door de onderzoekers. Hierbij bleek, dat zij slechts weinig praatten over uitbreiding van de melkproduktie, maar veel meer over de bodembescherming, daar zij met dit onderwerp veel beter op de hoogte waren. Daar toch de uitbreiding van de melkproduktie op dat moment veel urgenter was, werden cursussen georganiseerd om hen hier snel in te werken.

Door deze combinatie van onderzoek en voorlichting werd bereikt, dat meer mensen, bouwmaterialen, staal e.d. beschikbaar waren voor de oorlogspanning dan aanvankelijk de verwachting was, en dat de melkproduktie zeer snel toenam. Dit was mogelijk, doordat met dit onderzoek een beter inzicht werd verkregen in de motieven, die de boeren hadden om de adviezen van de voorlichting niet op te volgen.

Bij deze drie voorbeelden en vooral bij de beide eerste ziet men, dat evaluatie met succes kan worden toegepast als men let op eenvoudige verschijnselen, die geen ingrijpende wijziging in de bedrijfsstructuur nodig maken. Voorlopig lijkt het nog zeer moeilijk om evaluatie uit te voeren bij adviezen die een ingrijpende wijziging in de bedrijfsstructuur noodzakelijk maken. Dan kan men immers pas op langere termijn een verandering verwachten, en in deze tijd kunnen ook de omstandigheden gemakkelijk veranderen.